

TRANSPOZITSIYANING SOSIOLINGVISTIK BIRLIK SIFATIDA IFODALANISHI

Oltiyev Temir Jonimboyevich

O'zDJTU dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada transpozitsiya tilshunoslikda, ayniqsa sosiolingvistika kontekstida qanday sotsial-ma'naviy va kommunikativ birlik sifatida namoyon bo'lishi o'rganiladi. Til birliklarining ijtimoiy qatlamlar, nutq holatlari, madaniy kontekstlar asosida funksional joy almashishi — ya'ni transpozitsiya — sosiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Transpozitsiyaning nutqdagi ijtimoiy roli, u orqali sotsial tabaqalashuv, kommunikativ o'zgarishlar va lingvokultural moslashuv kabi jihatlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: transpozitsiya, sosiolingvistika, til birligi, nutq uslubi, kontekst, funksional o'zgarish.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarining sotsial kontekstdagi harakati, ularning funksional vazifasi va kommunikativ muhitga moslashuvi bilan bog'liq jarayonlar alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Aynan ana shunday jarayonlardan biri – transpozitsiya — til birliklarining o'z funksional uslubiy doirasidan chiqib, boshqa uslubiy kontekstga o'tishi hodisasi sifatida o'rganiladi. Transpozitsiya hodisasi sosiolingvistik birlik sifatida til va jamiyat o'rtasidagi murakkab va o'zaro ta'sirli munosabatlarni yoritishga xizmat qiladi. U tilning sotsial qatlamlardagi yashash tarzini, jamiyatdagi til hodisalari dinamikasini tushunish uchun muhim nazariy vositadir.

ASOSIY QISM

Transpozitsiya, eng avvalo, til birligi (leksik, grammatik, stilistik)ning o'zining an'anaviy uslubiy joyidan chiqib, boshqa nutq muhitida, boshqa uslubiy rolda qo'llanilishi holatini bildiradi. Ushbu hodisa sosiolingvistik birlik sifatida ko'rilganda, u til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydi. Masalan, rasmiy uslubga xos bo'lgan biror ibora badiiy asarda ironiya yoki stilistik kontrast vositasi sifatida ishlatilganda, bu transpozitsiyadir [1]. Bunday vaziyatda til birligi o'z semantik yukini o'zgartirmaydi, biroq yangi sotsiokontekstda yangi funksional ma'no kasb etadi.

Sosiolingvistika nuqtai nazaridan transpozitsiyaning eng muhim funksiyalaridan biri — nutq egalari o'rtasidagi sotsial masofani anglatishidir. Masalan, yoshlar nutqida kattalarga xos rasmiy ifodalar satirik yoki parodiya maqsadida qo'llanilishi mumkin. Bu yerda transpozitsiya orqali sotsiokultural chegaralar kesishadi, bu esa

tilni nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy pozitsiyani ifodalovchi vosita sifatida ochib beradi.

Yana bir muhim jihat — stilistik identifikatsiya, ya'ni nutq egasining o'zini jamiyatdagi muayyan guruhga mansub deb ko'rsatishi. Masalan, akademik til birliklarining internet yoki ommaviy madaniyat kontekstida ishlatilishi bu guruhlararo kommunikatsiyaning yangi shaklini yaratadi. Bu yerda transpozitsiya madaniy kodlarning almashuvini amalga oshiradi va til hodisasi sotsiokultural uyg'unlashuv jarayonida markaziy o'ringa chiqadi [3].

Shuningdek, transpozitsiya tildagi kreativlik manbai sifatida ham ko'riladi. Ijodiy nutqda (badiiy adabiyot, reklama, publitsistika) til birliklari o'z "doimiy joyi"ni tark etib, yangi ijtimoiy va stilistik vazifalar bajaradi. Bu esa tilda yangi semantik effektlar, ironik, kinoyaviy va boshqa uslubiy ifodalarni yuzaga keltiradi. Jumladan, reklama matnlarida ma'muriy-farmoyish uslubidagi iboralar (masalan, "Tashrifingiz majburiy!") istehzo yoki reklama sarkazmi maqsadida ishlatiladi. Bu misolda transpozitsiya faqat tilshunoslik emas, balki ijtimoiy ong va auditoriya kutishlariga moslashuv vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Sosiolingvistik jihatdan olib qaralganda, transpozitsiya lingvistik normasizlik emas, balki kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan ongli strategiyadir. Bu hodisa tilning dinamikasini, ijtimoiy kontekstga moslasha olish salohiyatini ko'rsatadi. Tilda bu jarayonni kuzatish orqali ijtimoiy guruhlararo chegara, ijtimoiy rol, status, maqom va hatto ideologik pozitsiyalarni ham tadqiq qilish mumkin bo'ladi [4].

Sosiolingvistik birlik sifatida transpozitsiya, shuningdek, til siyosati, normativ til va variantlik masalalarini ham ochib beradi. Rasmiy til doirasidan chiqqan iboralar omma nutqiga singib borar ekan, ularning ijtimoiy maqomi o'zgaradi, u umumlashgan, funksional birligiga aylanadi. Bu esa til standartlarini qayta ko'rib chiqish, yangi til birliklarini normativ statusga kiritish zaruriyatini tug'diradi. Shu jihatdan, transpozitsiya tilning evolyutsion mexanizmlaridan biridir.

Til hodisalarining sosiolingvistik o'ziga xosligi shundaki, u tilning struktural, grammatik xususiyatlaridagina emas, balki tilni iste'mol qiluvchilarning ijtimoiy maqomi, nutqiy holati, madaniy-milliy qadriyatlari, jamiyatdagi kommunikatsiya ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shakllanadi. Transpozitsiya ushbu jihatlarning barchasiga bevosita daxldor bo'lgan til hodisasi sifatida, ayniqsa o'zgaruvchan sotsial kontekstlarda o'zini yaqqol namoyon qiladi. Shu bois, uni nafaqat uslubiy vosita, balki ijtimoiy anganishlarning lingvistik shakli sifatida ham ko'rish mumkin.

Transpozitsiyaning eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u til birliklarini "stilistik joydan joyga ko'chirish" orqali ma'no darajasida yangi semantik yuklamalarni yuzaga keltiradi. Bu jarayon doimo ijtimoiy kontekstga bog'liq bo'ladi: bir til birligi rasmiy nutqda ob'ektivlik va jiddiylilik ma'nosini bildirsa, ommaviy nutq kontekstida mazkur birlik istehzoli, kinoyali yoki ironik rangda ifodalanadi. Bu esa

til vositalarining sotsial kommunikatsiyadagi barqaror emas, balki o'zgaruvchanligini ko'rsatadi [5].

Transpozitsiya sotsial tilshunoslikda variantlik, normadan og'ish, konvergensiya va divergensiya hodisalari bilan bevosita bog'liqdir. Masalan, yoshlar jargoniga xos so'zlarning adabiy matnda qo'llanishi transpozitsiyaning bir shaklidir.

XULOSA VA MUNOZARA

Transpozitsiya faqat stilistik ko'chish yoki grammatik o'zgarish emas, balki sociolingvistik birlik sifatida ijtimoiy kontekstda tilning funksional harakatini ko'rsatadi. U tilni sotsial struktura bilan bog'laydigan, til orqali ijtimoiy pozitsiyalarni aks ettiradigan, tilning dinamik va moslasha oluvchi mohiyatini yoritadigan murakkab hodisadir. Shu bois, tilshunoslikning zamonaviy bosqichida transpozitsiyani sociolingvistik nuqtai nazardan o'rganish nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy jarayonlarni ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa tilshunoslikdagi sotsiokognitiv paradigmalarda rivojiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хасанов, А. Х. Социалингвистика: проблемы и перспективы развития / А. Х. Хасанов. – Ташкент: Фан, 2018. – 220 с.
2. Сапожников, А. И. Социалингвистика: учеб. пособие / А. И. Сапожников. – М.: Академия, 2009. – 304 с.
3. Бахтизин, Н. Р. Трансформация языковых норм в условиях социокультурной динамики / Н. Р. Бахтизин // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. – 2015. – №6. – С. 45–53.
4. Штерн, Е. Б. Язык как социальный феномен: социалингвистические аспекты / Е. Б. Штерн. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2011. – 296 с.
5. Ахмедов, М. С. Til va jamiyat: sociolingvistik yondashuv / M. S. Ahmedov. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 256 b.
6. “Чет тили (испан тили) Ўқитиш методикаси ва унинг асосий босқичлари” Таълим, фан ва инновация 70 - 75 бетлар. 2020 йил Ф.С.Ташпулатова
7. “Methodology of developing auditing skills and skills of Spanish language students” Eastern European Scientific Journal. 28-32 бетлар 1-2021 йил Ф.С.Ташпулатова
8. “Анкетирование как метод педагогического исследования” Тил ва адабиёт 2019йил Ф.С.Ташпулатова
9. “The effectiveness of using innovative methods in teaching foreign language” Uz Akademiya 9-14 betlar 2022 yil B.Xamraqulova, R.Turdiqulova, Tashpulatova
10. Способы создания естественных ситуаций общения на уроках испанского языка” Таълим, фан ва инновация 263- 268 бетлар 2020 йил Ф.С.Ташпулатова.